

ANNA OVASKA

Todellisuuden puolustajat

Usiseelantilainen kirjailija Janet Frame kirjoittaa tunnetuimmassa teoksessaan *Faces in the Water* (1961) elämästä mielisairaalassa. Dokumentin muotoon kirjoitettu romaani on fiktiivisen kertojan, Istina Mavet'n, tarina mielen järkkymisestä ja pakkohoidosta. Istina kuvaa laitokseen suljettuja ihmisiä: miten paremmassa kunnossa olevat potilaat yrittävät pysytellä erossa niistä, jotka voivat huonommin, ja miten mielen sairaus "tarttuu" laitoksen sisällä ja on sidoksissa itse instituutioon¹. Yhdessä kohtauksessa Istina kertoo, miten muut reagoivat, kun eräs potilas selittää menneensä kihloihin:

"Kukaan ei väittänyt vastaan. Kun on ollut sairaalassa tarpeeksi kauan, 'ulkomaailmassa' itsestäänselvyytenä otettu pakottava tarve alkaa kadota, nimittäin tarve ilmaista epäuskoa. Tuntuu järjettömältä (edes ajatella), että purskahtaisi vastaväitteisiin, 'Tuo ei ole totta', kun ymmärtää, että totuus on perustana olevan perustan tuhoamaton perusta, eikä se tarvitse puolustajia."²

Framen kertoja kuvaa yhtäältä alistumista, kun kohtaa toisen, jonka kokemus jaetusta todellisuudesta on murtunut: toinen on luiskahtanut todellisuuden ulkopuolelle, eikä mitään ole tehtävissä. Toisaalta mielisairaala luo oman kammottavan todellisuutensa. Ei ole tarvetta yrittää vakuuttaa toista siitä, että tämä ei ole menossa naimisiin – tämä ei ole menossa naimisiin. Todellisuus on niin järkkymätön – sitä vastaan on niin mahdoton taistella, vaikka miten haluaisi – että sen puolustaminen on tarpeetonta.

Katkelma kuvaa myös sitä, miten todellisuus on yhtä aikaa äärimmäisen vahva ja äärimmäisen hauras. Yksittäisen ihmisen käsitys todellisuudesta ja erosta totuuden ja kuvitelman välillä voi murentua, mutta silti muut jatkavat elämistä jaetussa todellisuudessa. Itsekin jatkaa elämäänsä naimattomana. Mielisairaala järjestelmän määrittää todellisuuden, jossa henkilö ei ole menossa naimisiin, vaikka tämä niin kuvittelisi. Niin kuin painovoima määrittää todellisuuden, jossa ihminen pysyy kiinni maassa, vaikka mitä tahansa kuvittelisi.

*

Viimeisen kolmen vuoden aikana yhä useampi filosofi, tutkija ja kriitikko on huomauttanut, että huolimatta siitä, mitä tähän asti on kuviteltu, totuus – tässä tapauk-

ssa ymmärrys jaetusta tieteellisestä todellisuudesta – taitaa siltäkin tarvita puolustajia. Ehkä maailman tunnetuin sosiaalisen konstruktivismiin teoreetikko Bruno Latour kertoo viimesyksyisessä haastattelussa järkytyneensä, kun 90-luvun loppupuolella häntä oli konferenssissa lähestynyt henkilö, joka oli huolestuneena esittänyt hänelle kysymyksen: "Uskotko todellisuuteen?"³ Jossain välissä Latourin elämänmittainen työ valtarakenteiden purkajana ja tieteellisten auktoriteettien kyseenalaistajana oli kääntynyt ajatukseksi, jonka mukaan Latour suhtautuisi skeptisesti jaettuun todellisuuteen. Kärjistäen ilmaistuna: kokonainen elämäntyö oli ymmärretty väärin. Jo vuosituhannen alussa Latour kirjoittikin tieteellistä tietoa ja -todellisuutta puolustavan artikkelin, jossa hän pohti, miten kritiikki, kyky kyseenalaistaa ja epäillä, voivat kääntyä salaliittoteorioiden aineksiksi. Kriittinen ajattelu oli "salakuljetettu" poliittiseksi aseeksi, jonka tavoitteena on kyseenalaistaa tieteellisen tutkimuksen arvo.⁴

Viime aikoina tuntu konstruktivistisen ja kriittisen ajattelun muuntumisesta irvikuvakseen on tullut yhä akuutimmaksi⁵. Oletuksena monissa tuoreissa kirjoituksissa ja puheissa on, että "postmoderni" kriittinen ajattelu on osaltaan edistänyt siirtymää "totuudenjälkeiseen" aikaan⁶. Kirjallisuuskriitikko Michiko Kakutani tiivistää huolen, Latourin sanoja heijastellen: postmoderni ajattelu on kaapattu oikeistopopulistien käyttöön. Ajatukset näkökulmien moneudesta ja totuuden suhteellisuudesta ovat Kakutanin mukaan tukeneet, jopa synnyttäneet, virheellisiä rinnastuksia, tasapuolisuusharhaa ja tietenvastaisuutta. Hän kirjoittaa, miten fraasit kuten "on useita tapoja tietää" sekä epävarmuuden ja moninaisuuden puolustus otettiin jo 60-luvulla esimerkiksi tupakkayhtiöiden käyttöön. Tupakkalobbareiden "tuote" oli "epäily". Myöhemmin nämä keinot ovat puolestaan siirtyneet ilmastonmuutoksen kiistäjien aseiksi.⁷ Kakutania vastaan on kuitenkin aiheellista kysyä, ovatko "postmodernit" teoriat koskaan olleet niin tunnettuja (edes akateemisessa maailmassa), että niillä olisi voinut olla tällainen kansainvälinen totuuden käsitettä ja todellisuutta murentava vaikutus⁸.

Yllä mainitussa haastattelussa Latour jatkaa oman uransa pohdintaa: "Olimme uskoakseni niin valmiita kritisoimaan [tiedettä], sillä olimme niin *varmoja* tieteen auktoriteetista [...] ja siitä, että kaikki jakavat tämän auktoriteetin, sillä jaoimme yhteisen maailman."⁹ Tieteellinen instituutio ja sen luoma ymmärrys todellisuudesta olivat niin vahvoja, että Latourin ja muiden konstruk-

tivististen ajattelijoiden oli ikään kuin turvallista paljastaa ne rakenteet ja verkostot, jotka osallistuvat teellisen tiedon tuottamiseen. Konstruktivismi oli ase salaliittoteorioita vastaan, ei niiden puolesta – ”tarkoituksena ei koskaan ollut päästä eroon faktoista vaan lähemmäs niitä”¹⁰.

*

Yhtäkkiä tällaista varmuutta jaetusta maailmasta ei kuitenkaan ole. Yksinvaltiutta tavoittelevat populistiset vallanpitäjät kuten Putin tai Trump pyrkivät jatkuvasti hämärtämään eroa faktaan ja fiktion välillä ja määrittelemään oman todellisuutensa. Esimerkiksi räikeät, helposti valheiksi todistettavat valheet eivät ole hätävalheita, joiden avulla johtajat yrittäisivät suojella itseään tai pönkittää egoaan. Niiden tehtävä on pikemminkin strateginen. Tällaisten ”koepallojen” tavoitteena on testata, kuinka pitkälle voi mennä – kuinka törkeästi voi valehdella joutumatta vastuuseen¹¹. Viime kädessä tavoitteena on saada valta yli todellisuuden¹².

Epäilyn ilmapiirin luominen ja pyrkimys murentaa kansalaisten luottamusta jaettuun todellisuuteen ovat kuitenkin olennaisesti eri asioita kuin valtarakenteiden tunnistaminen, niiden kritiikki ja kyseenalaistaminen, joihin ”postmoderni” teoria pyrki tarjoamaan välineitä. Sosiaalisista konstruktoista kirjoittavien tavoitteena oli saada ihmiset hahmottamaan rakenteiden ja instituutioiden toimintaa: miten erilaiset järjestelmät osallistuvat todellisuuden rakentamiseen ja muovaamiseen. Esimerkiksi salaliittoteorioiden luominen tai kuluttaminen ei ole kuitenkaan ”kritiikkiä” valtaapitäviä tai valtarakenteita kohtaan. Kritiikin sijaan salaliittoteoriat ovat, kuten filosofi Quassim Cassam toteaa, poliittisen propagandan muoto. Tämän hetken laajimmin leviävät salaliittoteoriat ovat samalla suurimpien valtioiden johtajien toistamia.¹³ Hyvä esimerkki on sekä Yhdysvaltain että Venäjän ylimmän johdon jatkuvasti levittämä, paikkaansa pitämättömäksi osoitettu salaliittoteoria, jonka mukaan Ukraina (ei Venäjä) olisi sekaantunut Yhdysvaltain presidentinvaaleihin vuonna 2016¹⁴.

*

Latourin ajattelun tavoin erityisesti feministinen tieteen ja yhteiskunnan kritiikki on ollut helppojen väärinymmärrysten kohteena. Esimerkiksi queer-teorian uranuurtaja Judith Butler pyrki osoittamaan, miten yhteiskunnalliset rakenteet osallistuvat sukupuolen muovaamiseen ja miten sukupuolta tuotetaan performatiivisesti, normeja toistamalla. Hänen ajattelunsa väärinluennassa sukupuolesta tuli kuitenkin ”valinta” – ikään kuin yksilö voisi aamulla herätessään päättää, mitä sukupuolta haluaa tänään olla. Oikeasti Butleria kiinnosti se, miten yhteiskunnallisen, lääketieteellisen ja biologisen keskustelun yhteistyössä ylläpitämä sukupuolijärjestelmä määrittää todellisuutta:

”[K]un taas minun ajatukseni oli, että subjektien perimmäinen muotoutuminen, ihmisen perimmäinen muotoutuminen, olettaa ennalta sukupuolen tietyllä tavalla – että sukupuoli ei ole valittavissa eikä ”performatiivisuus” ole radikaali valinta eikä vapaaehtoisia. [...] Performatiivisuus liittyy toistoon, painostavia ja tuskallisia sukupuolinormeja on usein toistettava, jotta niille voi pakottaa uuden merkityksen. Tämä ei ole vapautta, vaan kysymys on siitä, kuinka toimia siinä ansassa, johon on väistämättä joutunut.”¹⁵

Sukupuolen ja subjektuuden kaltaisten ilmiöiden sosiaalista rakentumista korostavat ”postmodernit” ajattelijat eivät väitä, että voimme vapaasti valita todellisuuden ympärillämme (valita sukupuolen aamulla herätessä, keksiä itsellemme kihlatun). Kysymys on pikemminkin siitä, kuten Butler toteaa, miten toimia siinä ansassa, johon olemme joutuneet. Yhteiskunnalliset järjestelmät, sosiaaliset suhteet ja yksilöiden toimintaa ja kokemuksia muovaavat normit ja säännöt ovat muutettavissa, mutta tämä vaatii kovaa työtä. Ensimmäinen askel on sen tunnistaminen, miten valtarakenteet toimivat: miten todellisuus on muovautunut tällaiseksi kuin se on.

Viiiteet & Kirjallisuus

- 1 Framen romaani toisin sanoen tarkastelee mielen sairauden sosiaalista rakentumista.
- 2 Janet Frame, *Faces in the Water* (1961). Virago, London 2009, 139.
- 3 Ava Kofman, Bruno Latour, the Post-Truth Philosopher, Mounts a Defense of Science. *The New York Times Magazine* 25.10.2018.
- 4 Bruno Latour, Why Has Critique Run Out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern. *Critical Inquiry*. Vol. 30, No. 1 2004, 225–248 (230).
- 5 Ks. myös kritiikki-sanan väärinkäytöistä julkisessa keskustelussa Suomessa, Jarkko S. Tuusvuori, Maahanmuuttajien vastustaminen ei ole kriittisyyttä. *niin & näin* 2/2017.
- 6 Esim. Michiko Kakutani, The Death of Truth. How We Gave Up on Facts and Ended Up with Trump. *The Guardian* 14.7.2018; Ilkka Niiniluoto, Kuka hukkasii totuuden? *Tieteessä tapahtuu* 2/2019, 9–15.
- 7 Kakutani 2018.
- 8 Ks. myös Panu Raatikainen, Jordan Peterson. Oikeiston pop-intellektuelli. *niin & näin* 4/2018, 90–98 (92); Niiniluoto 2019, 12.
- 9 Kofman 2018.
- 10 Latour 2004, 231.
- 11 Esim. George Lakoff & Gil Duran, Trump Has Turned Words into Weapons. And He’s Winning the Linguistic War. *The Guardian* 13.6.2018.
- 12 Ks. Masha Gessen, The Putin Paradigm. *The New York Review of Books* 13.12.2016.
- 13 Quassim Cassam, Why Conspiracy Theories Are Deeply Dangerous. *NewStatesman* 7.10.2019.
- 14 Ks. esim. Anna-Sofia Berner, Trumpin virkarikoskuulemisen todistaja pyysi, etteivät poliitikot levittäisi valheita: ”Tämä on Venäjän turvallisuuspalveluiden luoma fiktiivinen tarina”. *Helsingin Sanomat* 21.11.2019.
- 15 Judith Butler & Liz Kotz, Haluttu ruumis (The Body You Want, 1992). Suom. Leena-Maija Rossi. Teoksessa *Kuva ja vastakuvat. Sukupuolen esittämisen ja katseen politiikkaa*. Toim. Rossi. Gaudeamus, Helsinki 1995, 262–281 (263–264). Suomennosta muokattu.